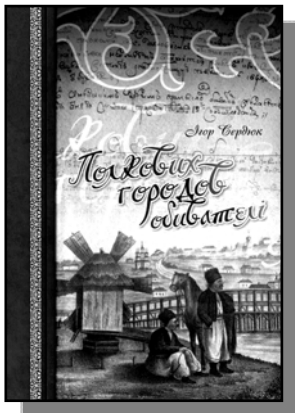

Критика та бібліографія

Сердюк І. Полкових городов обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. — 304 с.

Упродовж останніх років українська історична урбаністика приділяє все більше уваги різним аспектам повсякденного життя міського населення, у тому числі питанням шлюбу, сім'ї, дитинства, життя і смерті, тощо. Дослідження цих актуальних у сучасному українському історіописанні проблем вимагає міждисциплінарного підходу та застосування спеціального дослідницького інструментарію. Відтак книжка, про яку піде мова, є актуальною для всебічного розуміння особливостей функціонування українського ранньомодерного міста.

У монографії, на основі даних Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 років, вивчаються історико-демографічні характеристики населення полкових міст Гетьманщини — Ніжина, Переяслава і Стародуба. Представлений аналіз статево-вікової структури, народжуваності, шлюбності, частково смертності; досліджуються різні аспекти дитинства, вдівства, старості, а також бачення цих явищ у тогочасному міському соціумі. Головні герої монографії — «маленькі» люди, різні за віком, статтю, соціальною приналежністю (козаки, міщани, ремісники, жебраки, школярі та ін.), котрі народжуються, одружуються та помирають на теренах тогочасного міста.

У першому розділі проаналізовано джерела та літературу дотичну до проблематики книги, зокрема Сердюк І. звертає увагу на великі демографічні історії, створені європейськими науковцями, подає огляд вітчизняних історико-демографічних праць. Монографія ґрунтується на широкій джерельній базі, насамперед, це архівні матеріали, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві, Державному архіві Полтавської області. Автор значно розширив інформаційний потенціал уже відомого дослідникам джерела — Генерального опису Лівобережної України, а також увів до наукового обігу невідомі раніше документи.

У другому розділі «Міста Лівобережної України в середині XVIII ст.», що складається із двох підрозділів, вивчається функціонування полкових міст як адміністративних та економічних осередків. Автор відмітив зв'язок між

виконанням адміністративної функції та зростанням демографічного потенціалу міста, простежив взаємодію полкового міста з адміністрованою ним територією та особливості обміну людськими ресурсами. На думку І.О. Сердюка, головною такою особливістю був притік осіб, що проживали у місті тимчасово, серед яких основну масу становили чоловіки активного віку.

У наступному параграфі йдеться про економічне та правове становище полкових міст у середині XVIII століття. У політичному відношенні місто постає ареною протистояння між козацьким і міщанським станами, а в 1782–85 роках статус полкових міст кардинально змінюється, вони переходять в розряд повітових. Автор переконує, що політичний і економічний розвиток полкових міст істотно впливав на соціально-демографічні характеристики їхнього населення. Економіка таких міст мала аграрний характер, що було притаманно містам ранньомодерної Європи. У зв'язку з цим висловлюється припущення, що економічний потенціал міст притягував населення з довколишніх сіл, при цьому більшість трудових мігрантів виконувала роль найманих робітників. Тому, серед наймитів мали переважати неодружені особи з порівняно низькою мотивацією до народження дітей. Уже виходячи з цього факту, полковим містам був притаманний нижчий рівень народжуваності, ніж у довколишніх селах.

Третій розділ І.О. Сердюк присвятив дослідженню статево-вікової структури міського населення. У першому підрозділі подана загальна характеристика міського населення за віком і статтю. Вартою уваги видається спроба дослідження світоглядних засад сприйняття власного віку у тогочасному соціумі. В другому підрозділі «діти» Автор вивчає характеристики міського дитинства. Безперечним здобутком дослідника є обчислення коефіцієнтів народжуваності, значення яких дозволило висловити припущення щодо поширення контрацепції. Приділена увага і дитячій смертності, у цьому контексті приділена увага й такій важливій особі в житті немовляти і породіллі, як баба-повитуха. Значний інтерес викликає спроба розглянути життя міських дітей старшого віку, зокрема, важливими є висновки про значну мобільність дітей, а також про ранню їх соціалізацію. Сердюк І. О. з'ясував, що вже з 6 років діти були записані в офіційну документацію як наймані робітники, а з 10 років половина дітей жили за межами власної родини.

Третій підрозділ вивчає історико-демографічні характеристики населення активного віку, тут Автор приділяє увагу, у першу чергу, шлюбним відносинам. З'ясовано, що за основними показниками населення полкових міст було наближене до так званого «європейського» типу шлюбності і помітно відрізнялося від населення міст Європейської частини Російської імперії. Сердюк І.О. також вирахував середню різницю у віці між подружжям, розглянув проблему вдовства й безшлюбності, другі й треті шлюби, приклади девіантної шлюбної поведінки. В четвертому підрозділі досліджені демографічні характеристики населення літнього віку. Автор обґрунтував власне бачення поділу тогочасного суспільства на великі вікові групи, що відповідають дитинству, активному віці, старості. Привертає увагу загалом вдала спроба визначити умовну межу між активним віком і старістю на основі вивчення сприйняття стану свого здоров'я. Логічним виглядає і звернення до вивчення тогочасних довгожителів.

Четвертий розділ «Окремі соціальні групи міського населення у світлі демографічних показників» присвячений дослідженню соціально-демографічних

характеристик окремих соціальних груп міського населення. Такі групи виокремлено за різними критеріями: правовим статусом, етнічною приналежністю, способом життя. Частина міських жителів при цьому залишилася поза увагою дослідника, мотиви такої «неуваги» пояснені у передмові до розділу. У трьох підрозділах І. Сердюк намагався з'ясувати як приналежність до певної соціальної групи впливала на демографічну поведінку людини, а також внесок характеристик різних соціальних груп у формування загального демографічного «обличчя» міста. Автору це вдалося зробити на належному рівні. «Родзинкою» розділу є окреме вивчення демографічних характеристик маргіналізованого міського населення, а також такої специфічної мікрогрупи, як ніжинська грецька спільнота.

Кожен з підрозділів монографії має свої власні висновки, які є аргументованими, логічними й впливають із матеріалу розділів. Щоправда, вони набули б значно більшої наукової вартості, якби Автор висловив конкретні рекомендації відносно подальшої розробки дослідженої ним проблеми. Важливим елементом роботи також є малюнки, таблиці та додатки, які «працюють» і, з одного боку, полегшують роботу з матеріалом статистичного характеру, а з іншого — мають самостійну наукову цінність, як сукупність авторських підрахунків і обчислень основних історико-демографічних коефіцієнтів та значень. У цьому ж відношенні безумовним позитивом є наявність географічного та іменного покажчиків, зокрема останній об'єднує не тільки імена дослідників, а й мешканців гетьманських міст з вказівкою їхніх соціальних ролей (злочинець, жебрак, школяр, тощо).

Акцентуючи увагу на позитивних сторонах монографії, вважаю за доцільне висловити деякі зауваження. Зокрема, текст, можливо, надміру перенасичений цитуваннями тогочасних джерел, бажання Автора передати колорит епохи зрозуміле, але при цьому робота отримує зайву описовість. Також, занадто лаконічно бачиться післямова, апеляція Сердюка І. до висновків у тексті, пояснює його логіку, однак цей компонент дослідження можна було б розширити. Проте ці міркування суттєво не впливають на загальну оцінку монографії, що є самостійною завершеною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, котрі вирішують важливу наукову проблему історії України: з'ясовують історико-демографічні характеристики населення полкових міст Лівобережної України середини XVIII століття. Наостанок відмічу і доволі якісне поліграфічне оформлення книги, котре, у поєднанні з легким стилем написання тексту, роблять знайомство з населенням міст Гетьманщини напрочуд приємним як для професійних істориків, так і для широкого загалу шанувальників Клію.

В. М. Горобець